

На добрий вечір

БІБЛІОТЕЧКА
ОПОВІДАНЬ

ТАРАС
МИГАЛЬ

Б

ІЛИЙ
ГУЦУЛ

ТАРАС МИГАЛЬ

**БІЛИЙ
ГУЦУЛ**

Оповідання

КНИЖКОВО-ЖУРНАЛЬНЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВ — 1964.

У2
М57

До збірки Тараса Мигалія ввійшли оповідання «Білий гуцул» і «Три тости». У творі, яким відкривається книжка, з симпатією змальовано образ простої людини — бокораша Прокопа Гулюка, прозваного «білим гуцулом». Потрапивши із зелених Карпат в умови суворої Півночі, Гулюк не раз виходить переможцем у поєдинках з природою, людьми і, нарешті, з самим собою.

Оповідання проникнуті життєстверджуючим пафосом, написані довірливою, образною мовою.

БІЛИЙ ГУЦУЛ

Весна того року була на диво рання. Раптово, в перших числах квітня проступили вздовж берегів Сториці широкі пролизи, збираючи на собі клоччя білого, як вата, шумовиння, а ще через день розірвався льодовий панцир цієї сибірської ріки, і найчудовішої форми громаддя рушили на північ, у Чулим.

Я стояв на дамбі серед людей, що вибігли подивитися на льодохід. Майже з-під моїх ніг тікала покручена, затовчена сіном і кізяками санна дорога, якою я мав перебратися із села Чорний Яр на другий берег і далі — в районний центр. Тепер не було й мови про від'їзд, не сьогодні-завтра вода залле все лівобережжя, розіллється морем. Доведеться чекати на перший пароплав знизу, з Томська, а прибуде він не раніше як за тиждень, коли пройде вся крига багатої на воду ріки. Справ у Чорному Ярі я вже не мав ніяких. Злий по-

вертався до будинку ліспромгоспу, де тут же таки, в конторі, коротали дні ще два такі, як я, «щасливіці» — інструктор райкому комсомолу Сергій Півторадні і адвокат Леонід Уразов. Ми втрьох їздили на лісоділянки читати лекції про внутрішнє й міжнароднє становище. Доручення виконали і тепер застряли в цьому Чортовому, як звали його колись, нині — Чорному Яру. Ніщо нас не радувало, не тримало більше тут. Тільки Леонід не втрачав хорошого самопочуття, не нарікав. Завжди безжурний, він міг годинами грати в шахи, розповідати підперчені анекдоти, хизуватися знанням римського права і латині. Такий мав характер.

Попивши гарячого чаю, ми сіли за нову партію. Ніч бриніла за вікном піснями пробудженої природи. Грати в шахи вже набридло, вляглася в серці й злість на вимушену затримку. Молодість — така пора, в якій і справжнє лихо — не лихо, а почуття і настрої мінливі, як весняна погода. Хотілося вийти надвір, підставити обличчя ніжному південному вітру, вдивитися в молодий місяць і помріяти про наречену, шлях до якої на десяток днів закрила ота водночас хороша і зла, бажана і ненависна рання сибірська весна.

Шахова партія була в розпалі, коли раптово двері відчинилися і в кімнату вбігла людина в шкіряних куртці й штанях, високих мис-

ливських чоботях, обмерзлому картузі, схожому на каску. Ми ледве впізнали бакенщика Прокопа.

— Дамба! — крикнув він з порога промерзлим голосом і зразу ж вибіг.

Ми зірвались із місць. Одного слова вистачило, щоб усе зрозуміти. Дамба, дітище ліспромгоспу, слава Чорного Яру, опинилася в небезпеці. Десь внизу, видно, утворився затор, вода швидко піднімалася. На споруду, яка укріпляла берег, відділяючи насипом-загатою Сторицю від колишнього русла, вдарила крижана навала. Прорвавши дамбу, вода могла залити весь нижній склад, знести десятки тисяч кубометрів заготовленого лісу, позбавити житла багатьох людей. Треба рятувати працю лісорубів. Ми вмить одяглися.

Виходячи з кімнати, Леонід із жалем глянув на шахівницю. Мій програш був неминучим.

— Коли повернемося, я продемонструю тобі такий ендшпіль, — збуджено вимахував руками адвокат, — що тільки рота роззявиш. А ще краще — здайся без догравання. Згода?

— Ходім! — сердито крикнув Сергій, і ми вискочили на вулицю.

Тривожний дзвін заліза сколихнув нічну тишу. Це бакенщик з усієї сили бив на сполох

шворнем об підвішений шматок залізничної рейки. Хати розкривали очі боязкими вогниками. Десь протяжно скрипіли двері. Хтось соковито лаявся. Валували собаки.

Ми бігли втрьох і чули за собою щораз лункіше похрустування закам'янілих чобіт — нас наздоганяв старий бакенщик.

* * *

Про Прокопа Гулюка небагато знали в селищі. Коли заклали ліспромгосп, він жив у своїй маленькій хатині над кручею Сториці, де ріка гострим коліном охоплювала невисокий курган. Для барж це був дуже небезпечний поворот, і тут поставили бакен. Хатина Прокопа перетворилася на сторожку, а її хазяїн став бакенщиком. Жив він один як палець. Називали його «білим гуцулом»: «білим» — за русявий чуб, «гуцулом» — за те, що він нібито походив з карпатського краю. Про те, коли і як прибув Прокіп з Карпат, ніхто не відав, та, правду кажучи, і не цікавився.

— Сто народів у нас в Сибіру, — говорив залюбки адвокат, наголошуючи на словах «у нас», наче підкреслюючи, що він тут не пришелець, — і розберися, якої національності. Я завжди пишу: радянська — і ніколи не помиляюся.

Затор утворився нижче дільниці Гулюка, і він перший побачив, що крига раптом уповільнила свій хід. На човнику-обласку швидко продерся вверх Сторицею та забив на сполох. Прибувши на берег, ми окинули поглядом водяне бойовище. Складалося враження, ніби ріка затрималася, не пливе більше вниз, а тільки грізно клекоче, розпираючи береги, бурлячими, спіненими хвилями наступає на дамбу.

— Чулим ще закований, а наша вже бурлить. Може статися велика біда, — сказав задумано, ніби до себе, Прокіп, спритно виважуючи ломом з штабеля грубі колоди для укріплення дамби. Більше слів від бакенщика я в цю ніч не чув.

Рятувати споруду вийшли всі, хто знаходився в селищі. Однак це були здебільшого жінки, школярі, старики. Лісоруби ще перебували на дільниці, кілометрів за п'ятдесят, і захоплені зненацька раннім скресанням ріки, не встигли повернутися додому. І все ж роботи велися швидко, організовано. Ніч пройшла в нервовому очікуванні. Мовчанкою зустріли світанок.

— Мусимо захистити дамбу до полудня, в крайньому разі до вечора, — підбадьорював однорукий завгосп Петро Дмитрович Васильєв, який, як колишній офіцер, очолив рятуваль-

ну команду. — По рації передали, що з Новосибірська незабаром вилетять бомбовози.

На ранок зірвався північний вітер, пішов дощ, закрутила віхола. Сніжні пелюстки, ніби зграйки вмираючих на льоту білих метеликів, падали на ріку, на штабелі лісу. Крижини, вкриті кришталевим інеем, напірали, штовхалися, танцювали, метушилися, обганяли одна одну, наче люди на ярмарку. Чистої води на річці залишалося все менше і менше. Першими здалися невеличкі крижані брили. Вони, лунко похрускуючи, ламались, поринали під більші. Слідом посунули багатотонні гранчасті льодові плахи, які тут же накривали слабших своїх суперників і, наче велетенські танки, видиралися вперед і вгору. Здавалося, що береги і дамба похитнулись, заколихались і ступнули назад.

Перемагала стихія.

Завгосп наказав школярам і жінкам покинути дамбу, перейти трохи вище, де б їм не загрозувала небезпека. Звідти вони підкочували до ріки колоди, носили мішки з піском. Біля гребеня дамби, на яку натискували льоди, працювали чоловіки і кілька дівчат-комсомолок.

Вода підіймалася. Із сірого, запнутого суцільними хмарами сибірського неба безперестану летіла січа колючих сніжинок, засліплювала очі.

— Не можу більше! — знесилено поскар-

жився, зустрівшись зі мною, Уразов і скинув з плеча деревину, — не можу. Здається, на руках не пальці, а закостенілі обрубки. Кожна краплина обпалює... Де ж ті літаки?

— Швидко будуть, літуни з'явилися, — сердито фиркнула тендітна бібліотекарка Валя, тягнучи повз нас повний мішок. Вона крізь зуби зневажливо плюнула на білий грибок водяного шумовиння, що обліпило кинуту адвокатом деревину.

Адвокат знітився, зігнувся й обережно витягнув із шумовиння деревину, тонший її кінець спер на плече і — поволік. В рукави білого кожуха спливали брудні струмочки.

«Мабуть, і плювок там», — чомусь раптом подумав я.

У напнутому тут же, біля дамби, наметі розташувався медичний пункт. Під'їхала польова кухня, запахло гарячою рибною юшкою. Трохи ущух вітер, і не так боляче сікла снігова крупа. Настрій піднявся.

Раптом в нутрощах дамби щось затріщало, глухо ревнуло, шиплячий вал води звівся дугою над головами людей і, розсипавшись бризками, упав геть за спорудою. Із страшним гуркотом прорвалися через дамбу перші крижані брили, розбиваючись на тисячі іскристих кристалів. Ми кинулися врозтіч.

Біля штабелів шлях перетнув нам «гуцул». Він не крикнув «назад», але від усієї його по-статі, наче врослої в землю, від розведених рук, від сталевого погляду з-під марлевої за-кривавленої пов'язки вдарило такою дивовиж-ною силою наказу, що ми негайно повернулися на свої місця.

— Ще нічого небезпечного не трапило-ся, — заспокоював, прибігши до нас, Васи-льєв, — всього-на-всього розірвалося два тро-си, і вода з верхнього гребеня звалила кілька товстих колод. Знизу вони міцно прив'язані, і закласти пролом не дуже важко.

І справді, кілька товстих колод, міцно зв'я-заних внизу, піднялися під напором води вго-ру і стирчали зараз над рікою, мов націлені на ворога стволи крупнокаліберних гармат.

Опускалися руки.

І тут ми побачили, на що здатна людина. Прокіп видряпався на дамбу, і хоч хвилі не раз змітали його, таки зумів закинути на вер-шини деревин-гармат трос, зав'язати морсько-го вузла і примусити колоди лягти на своє місце. Зайшовши по пояс у воду, бакенщик вганяв велетенські скоби в живе плетиво спо-руди, укріплював її. Швидко пролом у верхньо-му гребені валу було закладено, і ріка від-ступила, з безсилою люттю кидаючись на дамбу. Правда, води через пролом протекло

немало, вона залила всю набережну вулицю — старе русло, але сили зараз в неї не було.

— Це вже наша полонянка, — сказав, усміхаючись, Сергій. — Вона допоможе нам.

І тільки тепер я згадав, що Сергій працював раніше на сплаві. «Як радіє людина, коли потрапляє у знайому обстановку», — подумав я і засмутився, що ніколи не мав діла з рікою.

Півторадні відразу показав себе неабияким сплавщиком. Він вправно підводив до дамби грубі дерев'яні колоди, безпомилково орудував багром і ломиком, спустив на воду кілька човнів, що досі не використовувалися. Він покликав Уразова, і через хвилину Леонід вже виносив із складу і накладав на човни всілякий мотлох, щоб ним забивати щілини між двома рядами стовбурів нового гребеня.

— Капітанити — це моя спеціальність, — вперше за довгий ранок пожартував адвокат, вишкіривши великі рідкі зуби. — Здавайся, бабусю, поки час, — грозив він веслом річці, — у дію вступив наш доблесний флот.

Знову люди окрилися. Вони перемагали...

Але й стихія не корилася. Підступно внизу під насипом ріка підмила ґрунт і відлупила добрий шматок землі під бетоном. Мов з підземного джерела, хлинула на цей бік валу вода, виривалися з провалля крижини і разом з роз-

бурханими хвилями повели наступ на штабелі деревини, на хати і склади.

Петро Дмитрович безнадійно зиркнув на олов'яне небо, брезентовим рукавом витер із чола краплі води й поту. Він наказав залишити дамбу і відходити на другу лінію оборони — укріпляти колишній берег ріки, на якому стояли елеватор, магазини, клуб і більшість будинків. Весь нижній склад з десятками тисяч кубометрів промислової деревини та кілька хат віддавалися на поталу стихії.

Я брів у воді поруч з Валею. Вона, йдучи, кусала з досади кінчик русої довгої коси, що зараз, бита плютою, здавалася пасмом вимоклого конопляного прядива.

— Праця цілого сезону гине, — сказала напрочуд тихо, болючим шепотом. Принишк і я.

Голосний гомін вивів мене із важкого заціпеніння, і я побачив картину, від якої мурашки пройшли по всьому тілу.

«Білий гуцул» тягнув Петра Дмитровича за порожній рукав плаща до дамби. Обидва по пояс у воді, обом було важко пробиратись проти течії, захищатися від крижин. Я бачив профіль Прокопа, він, тягнучи завгоспа за пустий рукав, йшов боком. Його обличчя, перекошене дивною гримасою, було страшне. І що ще дивніше, мовчун говорив весь час,

кричав. Коли добралися до дамби, бакенщик допоміг безрукому видертися на її гребінь, і вони побігли до обвалу. Стояли тепер, мов два капітани на містку потопуючого корабля, до їх ніг раз у раз підкочувалися скаламучені хвилі, гранчастими ребрами підповзали крижані брили, під їх натиском погойдувався верхній дерев'яний настил дамби. Здавалось, ось-ось вода змете їх. А вони стояли, безстрашні і нескорені, жваво і пристрасно про щось сперечаючись. Дві людські постаті над пащею стихії! Нарешті бакенщик випустив рукав Петра Дмитровича і, скочивши у воду, вплав добрався до нас:

— Хлопці! — крикнув, а в очах все ще горів страшний вогник невгамовності. — Хто сплавщик — за мною!

Сергій вхопив мене за руку, і ми помчали понад берегом угору. Затрималися за півкілометра на верхньому складі. Тут берег був високий, струмінь води бив на протилежний бік, на луки. У запані мирно гойдалися десятки плотів, туго прив'язаних канатами. Слідом за нами прибігло ще чоловік десять стариків. Васильєв коротко, по-військовому пояснив завдання:

— Гулюк пропонує підвести до місця пролому важкий пліт і, затопивши, закрити ним пролом. Завдання важке й небезпечне. Шан-

сів на успіх мало. Можуть загинути ті, хто поведе пліт.

— Я поведу один! — гукнув запально Прокіп.

Васильєв заперечив:

— Почекайте, Гулюк. Хочу знати думку товаришів. Я говорив відверто, нічого не приховуючи. Що на це скажуть комуністи?

Ми презирнулися. Серед стариків, видно, не було членів партії. Я був ще тільки комсомольцем.

Вперед виступив Півторадні:

— Я кандидат партії. Правда, всього місяць, але зараз це не істотно. Можна запитання?

— Ну, що?

— Чи це єдина можливість врятувати дамбу?

— Поки що єдина. Коли до вечора не рушить лід на Чулімі, завтра не буде дамби і не буде нижнього складу.

У Сергія відкрились уста, і блідість розповзлась по всьому обличчі. Так було завжди, коли Півторадні посилено думав, приймав важливе рішення. Промовив спокійно:

— Я поїду разом з товаришем Гулюком. Я п'ять років працював на сплаві.

Прокіп ледь-ледь ворухнувся. Очі його раптом, як мені здалося, блиснули радістю. Але

це була одна мить, і коли вона промайнула, погляд його знову виражав твердість і холод.

Васильєв ближче ступив до бакенщика, глянув йому в очі, і два погляди — два ножі — схрестилися.

— Гулюк, знаєш ти, що таке життя довіреної тобі людини і що таке смерть її?

Мені здалося, що бакенщик кине́ться на Васильєва, задушить його в своїх дужих обіймах: так страшно він крутнувся. І тут же очі його згасли, а руки безпорадно опустилися. Ми почули глухий шепіт:

— Я знаю це.

І він низько-низько схилив голову.

Васильєв якусь мить мовчки й уважно дивився на бакенщика. Крикнув:

— Почнемо, друзі!

Спорудження в затоці плоту-дараби не відбрало багато часу у старих досвідчених сплавщиків. Через годину дараба відбилась від берега і лягла на стрижень ріки. Він поніс її серединою: кидав, як човником-обласком, затирав кригою, яка кожної хвилини могла змести бокорашів. Та вони нерухомо стояли на своїх місцях.

— Здурів «білий гуцул»! — закричав один із стариків. — Він навіть не пробує вирватися з течії. Жбурне ж вона дарабу на кригу, і амінь... Розлетиться на друзки... Загинуть...

Всі завмерли. Пліт із шаленою швидкістю несли до прозоро-білої стіни затору з гострими гранчастими ребрами. Ще хвилина — пліт вдариться об цю стіну, і сліду від нього не залишиться.

Хтось не витримав, скрикнув, якась дівчина схлипнула, здавалося, що обірвалася далека струна. Петро Дмитрович — недавній солдат, що пройшов у боях від Москви до Берліна, — заплющив очі. Я відвернувся. Кожен чекав удару — глухого, болючого. А його не було. Почувся тільки короткий, слабкий тріск, ніби закрипіли немащені колеса. Погляди всіх звернулись до ріки. Біля крижаної стіни, черкаючись об неї боком, гойдався цілісінький пліт, і два керманічі тепер спрямовували його до дамби.

— Це геній сплаву, — розповідав пізніше Сергій. — Зміркувавши, що ми ніяк не вирвемося дарабою із стрижня, він крикнув мені: «Йдемо на «нічию» воду. Налягай стерном на себе!» Старий точно розрахував. Течія, вдаряючись об лід, поверталася назад і зустрічалася з новим струменем. Але в якійсь точці дві сили утворювали нейтральну смугу, і старий цього не прогавив. Могутнім ривком скерували пліт. Тільки задню частину дараби закинуло, і вона торкнулася криги.

Далі все пішло як по маслу. Пліт пришвар-

товано до дамби, десятками тросів зв'язано з її каркасом. На пліт склали і скріпили один з одним сотні важких мішків з піском. Дараба поволі йшла на дно, закриваючи своїми грудьми промоїну. Вода скорилася, і тепер крижані брили настромлювалися, наче на штики, на гострі кінці рейок і, роздріблені, вмирали в течії. Крізь промоїну просочувалися тільки кволі струмки. Нижній склад був врятований.

Всі голосно й радісно зітхнули. В той же час почувися далекі вибухи. «Нарешті бомбардують». Як і інші, я звів очі вгору і з зачудуванням побачив, що небо було чисте, синьо-прозоре і бездонно-глибоке. Над самою рікою перетнула його грайливою стрічкою перша весняна веселка. І коли Прокіп, остаточно закріпивши пліт, виструнчився на гребені дамби на весь свій височенний зріст, мені здалося, що веселка кинула на скривлене, спітніле, заболочене чоло бакенщика одну із своїх найкращих барв.

* * *

Пізно увечері ріка затріщала, заскреготіла. Насамперед від крижаної гори відламалося її кришталеве підніжжя, і у воді затанцювали тисячі зелено-синіх уламків. Вони то пірнали, то вихоплювалися вперед, — наче торуючи шлях

велетню, наче запрошуючи його податися слідом. І нарешті грізне промаддя попливло, постогнуючи, стікаючи безбарвною кров'ю, мліючи.

— Значить, Чулим пішов, — сказала замріяно Валя і вся враз розцвіла. На її обличчі розтанула якась грізна, «чоловіча» насупленість і на повну силу знову засяяла дівоча краса. Уста були червоними і вологими, брови немов виведені чорним олівцем. Здалося, ніби все обличчя дівчини — це рана уст і стріли брів. У цьому дивному сусідстві губилися очі, ніжні, мрійливі, і ніс, наче виліплений з алебастру, і грайливі ямочки біля уст.

— Пішов, — у тон Валі повторив Петро Дмитрович. Він сперся плечем на Сергія й задуманими очима проводжав кригу. — Ось рушила і наша старуха-ріка. Зробили підричники своє, та й ми не розгубилися. Спасибі Гулюку, спасибі вам, хлопці, дівчата.

Він поцілував Оленку в міжбрів'я, обійняв Сергія, мене.

Стиснутий його залізною рукою, я здригнувся, бо відчув на устах гіркий, солоний смак. Вражений, підвів очі. Так, старий безрукий солдат плакав, по обличчю текли сльози, наче краплини літньої зливи, прозорі і великі. Плакали бібліотекарка Валя, медсестра Оленка, потупили очі Сергій та інші ком-

сомольці. Тільки Прокіп стояв, як сторонній, з непроникливим обличчям, а може, і душею. Коли Петро Дмитрович потис йому руку, він не дав себе обійняти, нахмурився і відійшов убік.

Васильєв нарешті отямився.

— А тепер, комсомоліє моя, — сказав веселим, жартівливим тоном, — наказую розійтись по банях, грішне тіло попарити. Либонь, намерзлися за всю зиму. Але насамперед в їдальню. Після всього і душу розважити не гріх. Буфетниця «в курсі дела».

Тут і трапилось несподіване. Комсомольці, як один, відмовилися залишити дамбу.

— Поки не буде цілковитої безпеки, не підемо звідси, — заявив за всіх Сергій, Валя притакнула.

Васильєв не відповів нічого. Він, видно, зрозумів, що ми встигли полюбити дамбу так, як любить солдат на війні крайній рубіж рідної землі, — його захищають до останньої краплі крові. Боротьба із стихією ще не була закінчена. Хоч затор і рушив, але вода не спадала, і стрижень ріки бив далі по дамбі. Не могли ми залишити тільки що відвойований плацдарм!

— Гарзд, — сказав Петро Дмитрович. — Я хотів доручити цю справу старикам, та справді, хай краще вони попрують на печі на-

труджені кості. Відповідно до цього змінимо наказ по буфету й кухні. Щоб тільки був мені порядок, — закінчив жартівливо, погрозивши пальцем убік дівчат.

— Буде порядок! — гукнули хором комсомолки.

— А варити юшку я пошлю бакенщика. Пальці оближете.

...Ми сиділи біля вогнища, сушили одяг, гріли ноги. Кудись безслідно щезла з наших облич втома, з тіл ми струснули холод, і, наче птахи, закружляли дотепи, забринів сміх, зринула пісня: молодість брала своє.

Уразов знову став центральною фігурою товариства. Він уже встиг одній з дівчат «продати» дотепний анекдот за порцію обіцяного Васильєвим спирту і тепер задоволено резюмував, що людина з добре підвішеним язиком не пропаде.

Прокіп приніс двоє оцинкованих відер, і соковитий аромат паруючої рибної юшки приємно подразнив ніздрі. Адвокат заплескав у долоні, обриваючи на півслові пісню дівчат.

— Не час надривати горло, коли черево порожнє, — крикнув і замашистим рухом подав Валі здоровенний черпак.

— Командуй, стрілоброва!

Було хороше; приємне тепло розливалося по всьому тілу й вабило на відпочинок. Кож-

ний із нас вигідніше примостився біля вогнища, дехто напівлежав, підклавши під голову фуфайку. Незабаром запанувала цілковита тиша. Тільки десь далеко неспокійно кричала чайка і приглушено, однотонно, наче в тугій барабан, вдаряли у дамбу хвилі.

Я задивився на бакенщика, що сидів по той бік ватри. Язика полум'я, що раз у раз спалахували, освітлювали його постать, обличчя. Був увесь у вогні. Здавалося, що це вже зовсім інша, не та людина, кремезна, з широкими плечима, здоровенною шиєю. Голова безвладно схилилася на груди, лице, порізане глибокими зморшками, начебто почорніло і зав'яло, зробилося меншим: запали очі, підборіддя подалося назад — обличчя втратило ознаки мужності і відваги, все те, що так вражало нас.

Даремно я намагався перехопити погляд бакенщика, щоб хоч в ньому віднайти приховану силу богатиря. Він не підводив голови. Тільки із пов'язки розмірено скапували рудуваті краплі. Кров і вода...

Розмова зав'язалася раптово. Ніхто з нас, напевне, не пригадав би, хто і коли торкнувся цієї вічної теми, яка завжди спалахує, коли зійдуться хоч би двоє молодих людей.

Про що йшла дискусія? Звичайно, про любов і красу, про щастя і радість кохання, його принади, його муки. Ми говорили, мріяли вголос, і кожний ділився часткою таємниці свого серця, надіями і тугою своєю. Згодом майже всі говорили водночас, люди розбились на групи, одна одній щось доводила, в чомусь переконувала.

Навести порядок спробував Уразов. Він затарабанив ложкою по казанку, крикнув на всю силу своїх хирлявих грудей.

— Сіленціум, оракули! Тобто хвилину мовчання, товариші! У мене зародилася феноменальна ідея! Двісті грамів тому, хто скаже найкращий афоризм про любов, тобто найвірніше окреслить, що це за штуковина така. Премія — усі двісті.

— Любов у парі з горілкою не ходить, — озвалась, ніби протестуючи, Оленка, але з її пожвавленого погляду можна було збагнути, що вигадка адвоката сподобалась їй.

— Оленка не має рації, — засміявся з другого боку вогнища незнайомий мені юнак, якого я вдень не запримітив, — горілка тільки дурням та хворим шкодить!

Зчинився гамір. Уразов знов крикнув:

— Я ж сказав: сіленціум. Отже, резюмую; ідея моя в основному схвалена. Залишилось одне — обрати журі, — він підняв свої рі-

денькі вибілені брови, і погляд його зупинився на бакенщикові. Злорадно посміхнувшись, адвокат продовжував: — Усі ми молоді, і кожний, напевно, бажає змагатися за лаври. Попросимо тоді шановного товариша Гулюка бути нашим арбітром. Сподіваюся, він і в цьому ділі розбирається не гірше, як у приготуванні юшки та боротьбі з повинню. Заперечень не буде? Тоді хто перший?

Уразов сів серед гурту дівчат. Я слухав його теревені і не зводив погляду з Прокопа. Коли адвокат згадав ім'я бакенщика, той на мить підвів голову, але, мабуть, не зрозумівши нічого, знову опустив. І так застиг, осяяний вогнем.

Почав Сергій. Він дуже довго базікав про всеперемагаючу силу любові, процитував речення з листа Володимира Ілліча до Арманд, згадав і Тетяну, і Кареніну, і Катюшу Маслову, але, помітивши, що його завчені книжні фрази не справили ніякого враження на слухачів, на півслові обірвав виступ.

Взяв слово незнайомий мені юнак. Він почав з порівняння: плоский камінь, кинутий умілою рукою на плесо ріки, спочатку підстрибує на воді, але кінець кінцем поринає на дно. Рідко кому вдається пронести любов через плесо життя до його другого берега.

Валя шукала вагомих слів, збивалася від

хвилювання, нервово сіпала свою русу косу і, нарешті, наче підсумовуючи думки, зніяковіло промовила:

— Коли любити — то на все життя, щоб ніколи тобі не було соромно за твою любов, за почуття.

— Плагіат, тобто крадіжка чужої думки! — вигукнув Уразов, схопившись на ноги. — Це раніше і краще сказав Островський.

— А хіба любов не є найважливішим у житті? — несміливо спробувала захистити подругу Оленка.

Валю підтримали й інші. Знову спалахнула суперечка, знову всі зразу заговорили. Я з цікавістю спостерігав, як розпалювалися пристрасті. Все було таке звичайне і логічне. Але раптом від одного погляду я весь аж здригнувся. Незвичайною збудженістю, незборимою силою горіли очі. Ні, це вже не очі палали, а два променисті мечі. Мурашки пробігли по моему тілу, бо це були очі старого бакенщика Прокопа.

Шум, крик не втихав. Гуло, як у вулику перед рійбою.

— Звичайно, найважливіша! — злобно кпив адвокат. — Ще б пак! Коли я вчився на юрфаці, одна пікантна, тобто гарненька, дівчина написала мені в альбом приблизно те ж саме. Ось послухайте! Сіленціум!

Життя без любові —
Як без цукру кава,
Без музики танці,
Без дівчат забава.

Ось воно що — життя без любові. Неосолоджена кава. Афоризм гідний розуму Сократа і нашої Валі. Гратулюю, тобто поздоровляю.

Тепер на Уразова напосіли з усіх боків. Хтось замахав руками перед його обличчям, і адвокатові довелося відступати. Він вискочив на пеньок.

— Коли ти такий мудрий, — кричав знову незнайомий юнак, — тоді викладай сам, що таке любов. Глузувати з інших ми самі вміємо.

— Аль рінг, товариство, все гаразд. Я скажу, — адвокат підняв руки, наче захищаючись від удару, — скажу тільки з однією умовою. Дозвольте і мені припуститись маленького плагіату, тобто покористуватись чужою думкою. Коли це було? Ага, на початку моєї практики. Я захищав у суді одного гультяя, який бив свою коханку. Коли, добираючи щонайкрасивіших слів, доводив, що мого підзахисного штовхнула на злочин велика, безумна, трагічна любов, він обірвав мене на півслові реплікою: «Не говоріть, адвокате, дурниць. Любов — це просто приємна забава...»

Уразов повів нахабними очима по застиг-

лих від несподіванки обличчях і низько, як артист після виступу, схилив голову. Хвилину тривала гнітюча мовчанка: її прорізав громовитий, сповнений ненависті голос:

— Свиня!

Уразов здригнувся і рішуче випрямився.

— Хто це сказав! Хто свиня!

Він злим, пронизливим поглядом обвів присутніх.

Те, що тепер сталося, тривало мить. Бакенщик прискочив до Уразова, дужою рукою схопив його за комір і, наче іграшку, зняв з пенька.

— Ти свиня! — гукнув удруге Прокіп, все ще не відпускаючи коміра. — Ні бога, ні сорому, ні совісті в тебе!

Уразов знітився, принишк. Всі мовчали, сиділи нерухомо на своїх місцях.

Пальці Гулюка судорожно затремтіли, і він, відпустивши адвоката, закрив долонями обличчя.

— Боже, — голос його був схожий на зойк погибаючого птаха, — такими підлими словами про любов, про святу любов...

Важкою, незграбною ходою Прокіп відійшов від Уразова, сів на мокру колоду і втупився очима в соснову гілку, що самотньо догтлівала оддалік від вогнища. Здавалося, ось-ось погасне, згорить гілка, але ні, над нею

знову і знову піднімалось, оживало полум'я. Нарешті згасла, впала, залишивши по собі тонку мотузку сивого попелу. Від ріки шугнув вітер — і попелу не стало. Бакенщик підвів голову, і десять пар юних очей зустрілися з його поглядом. Ніхто не вимовив слова, але старий зрозумів нашу німу і важку, як камінь, просьбу.

І він промовив. Тихо, запинаючись.

— Про любов? Що я можу сказати про любов? Бобиль я на весь вік свій. А про одну жінку, яка любила, спробую розповісти...

Гулюку часто бракувало слів, і тоді він, винувато посміхаючись, своєю дебелою рукою рубав повітря — от, мовляв, так. Незв'язні і кострубаті були його перші речення. Однак дедалі голос вирівнювався, мова багатшала, і розповідь пливла чистим струмком.

— З Карпат я, з Верховини. У першу світову, коли в наших горах довгі місяці пересувався сюди-туди фронт, один офіцер росіянин порадив нам перебраться в Росію. «Там, запевняю вас, знайдете працю і гроші». А звісно, гуцул ніякої роботи не боїться, коли знає, що вона дасть хліб. Такими нас, вибачайте, біда зробила.

Не посмішка, а скоріше жаль майнув у погляді Прокопа. Може, він згадав юність свою, рідні гори, може, першу любов свою, бо раптом все обличчя його випогодилось, помолоділо,

брови зійшлися однією дугою над очима, що заблищали у старого, наче в дитини, яка жмуриться на світло і не може відірвати від нього очей своїх.

— Тато грозив, неня плакала, але я пристав-таки до ватаги лісорубів-переселенців у Жаб'ї. З нами, парубками, пішло і кілька родин — з тих, хто боявся повернення австріяків — і таким чином у гурті знайшлися і старики, і молодиці, і дівчата, і діти.

Бурлакували ми спершу на Волзі, потім разом з революцією перевалили через Урал, батракували влітку у татарів, а зимою їхали далі і далі, до справжніх лісових багатств. Пливли Об'ю, йшли вверх Чулимом. Одного вечора дійшли сюди, до Сториці. Тут і заночували табором. Всі швидко лягли. Не спала тільки одна людина...

— Дивний це був чолов'яга,— продовжував бакенщик по хвилині задуми, — правдивий карпатський чугайстер. Ростом вищий за мене і красень такий, що дівчатам не наглядітися, в думках не вимарити. Але вдачу жорстоку мав: серце кам'яне, люте. Так і звали його — Лютий. За роки наших мандрів по Росії кожному на душу наступив своєю п'ятою, і нарешті всі скорилися йому, визнали ватажком. «До чорта пошлю», — сичав за найменший непослух. Мабуть, мстився за свою без-

таланну юність. Сирота, наймит, він ще юнаком у рідному селі покохав пишногруду дочку свого газди. Але красуня, підмовлена парубками-багатіями, насміялась над чистим почуттям хлопця. Вона заманила його в ліс, а там напали на нього молодці-легіні. Як не оборонявся, а таки зв'язали його і били дубовими палицями в п'яти доти, поки не зомлів. Не повернувся більше Лютий до господаря. Пішов у гори, за-таївши в душі велику ненависть до людей.

...Усю ніч ходив Лютий над берегом і, видно, сподобалася йому ця околиця. Ще на світ не благословлялося, а він як не вигукне: «Ану, бісові діти, вставайте! Додому приїхали. Сокири в руки — і тут свій Чортів Яр побудуємо!»

Місце справді було чудове. І страшне собою, і привабливе. Ось там, де зараз Горішній кут, на високому гребені гордою стіною, торкаючись неба, височіла незаймана модрина. Вздовж ріки спускалися до Чулиму пишні, стрункі, одна на одну схожі, сосни. Нижче — на всю широчінь колишнього розлогого русла — величезна загата нанесеного весняними водами лісу. Сюди бив стрижень ріки, вода гнала на це цвинтарище все нові й нові, вирвані з корінням, могутні дерева. Вони тріщали, ламалися, припасовувалися до своїх попередників, лягали на них новими шарами. Ска-

жені буруни натискали й далі на греблю, заносили її намулом, хмизом, кидали наверх тендітні берези, кущі. Все це збивалось в одну масу, утворювало нездоланну гать, і ріка, вируючи, відступала і пробивала собі дорогу щораз нижче, а за дерев'яним цвинтарищем-гаттю, куди не глянь, зеленів неозорий ліс шуварів-осок, високих і густих.

Погострили ми сокири, підстроїли пили, та й почалося... Ви бачили над Зміївкою хати рублені, добротні з модриновими стелями і підлогами, віконниці і двері у візерунках, дахи з гладкої, наче полірованої, клепки, теплі обори, розкішні бані з кам'яними печами, просторі й холодні пивниці? Все це зроблено сокирою! І не трактор могутній прорізував уперше родючий ґрунт долинної цілини, а прості лемеші наших плугів. Трактори й фінські будиночки, електричні пили і паровози вузькоколійки прибули сюди пізніше, після організації ліспромгоспу. Тоді вже в селищі, мабуть, нікого з перших жителів не залишилось. Для лісоруба закон: вирубав ліс, доки око бачить, знімайся з місця і йди далі, вглиб.

Зажили ми. Ніхто нас не тривожив, і ми нікого. Мужики рубали і сплавляли ліс, орали переліг, полювали на лосів і ведмедів, смолили обласки, закидали на ріку сіті, ставили верші. Жінки дітей родили, розводили худобу, садили

картоплю, сушили нельму. Дівчата матерям допомагали, вишивали рушники і парубоцькі сорочки. Хто посватався, хто поріднився. Наче однією родиною жили.

Лише ватаг наш, Лютий, стояв осторонь. Все ще в парубках ходив. Удень, здавалось, і не бачив дівчат. А ночами снував по селу, мов голодний вовк. То тут підгуляє, то там у гречку скочить. Поведу партію плотів в Соснівку, а то й у Томськ — тиждень хлопці чекають, поки останній гріш не проциндрить. Ніякої управи не знаходила на нього громада. Як погляне на людей кров'ю налитими очима, як гримне по столу кулаком, як дихне самогонним перегаром: «Бунтувать задумали. Чорта лисого! Виздихаєте без мене!» Мирилися, бо що було діяти? Руки в нього міцні, голова розумна. За яке діло не візьметься, з ким не зв'яжеться — завжди люди користь мали. Тож терпіли.

Але не всі мирилися, не всі терпіли. Жила у нас дівчина, Калина, краля така, що й ноги сходиш, поки подібну до неї зустрінеш. Приїхала вона в Сибір з батьком. Старий, мов око своє, беріг дочку. Так її тримав під замком, як і мати не кожна зуміє. І треба було трапитись лихові. Якось у спеку, зморений працею, ліг у холодок відпочити. Все обличчя, тіло листям від комашні вкрив. Заснув. Раптом

зірвався вітер. Стара дика сосна, що вже давно вмерла стоячи, хитнулась і впала, придавивши лісоруба. І не зойкнув. Залишилася Калина одна. Не встиг ще небіжчик у землі долежати до сороковин, а по селищу вістка пішла: «Лютий до Калини зачастив...»

Бакенщик підкинув у ватру кілька соснових полін і, поки живиця тріскотіла у вогні, крутив і розкручував цигарку, ніби зважував у пальцях слова дальшої розповіді. Мовчали й ми. Дівчата присунулись ближче одна до одної, обнялися, наче боялися ночі, яка, висипавши на небо жменьку блідих зірок, все настирливіше підповзала до нашого вогнища. І ще далека ріка тихим рокотанням нагадувала про себе.

Мовчанку перервав адвокат:

— Ставлю «Победу», яка колись-таки буде в мене, проти останньої ліспромгоспівської шкапи, що вся ця історія закінчиться сльозливою інститутською мелодрамою... Він, вона і той третій... А де ж, образливий мій добродію-моралісте, повість про великі пристрасті, про святу любов, сильнішу за смерть? Де-юре і де-факто?

— Факти ще попереду, — сухо сказав Прокіп і підвівся на весь свій височенний зріст. — Так, тоді все ще було попереду. Але швидко коло подій замкнулося. Здається, ніхто в селищі й не знав, що ватаг нічого так

і не виходив у дівчини. Хоч язикаті молодиці і виклацували зубами всякі небилиці: «Калина од Лютого землі не чує. Калина ним тільки і живе. Калина...» Ні, твердим горішком була дівчина. Вольова, смілива, вперта. «Стань спершу людиною, — так відповідала Калина на всі залицяння і вимоги Лютого. — Ти звір, невже ж звірові можна довіритися?».

Ошалів тоді ватаг. Якось у люту заметіль прискакав на спітнілому Сивку на ділянку, де Калина працювала. Зупинив коня біля дівчини, наказав їхати в селище.

— Чого? — питала стривожена Калина.

Лютий промовив, як тільки міг, найніжніше, і все-таки це вийшло твердо і в наказовому тоні:

— Побачиш. Може, і на своє весілля.

— Я рушників нікому не дарувала, руки своєї не обіцяла.

— Може, хоч палець, — сердито буркнув ватажок.

— Палець, прошу дуже, будь-кому.

— І мені також? — Лютий зіскочив з Сивка і пішов прямо на дівчину.

— Навіть і тобі.

— Давай! — крикнув, червоніючи від злості.

Калина гордо підвела голову, і на якусь мить їхні погляди схрестилися. Що світилося,

жеврїло в цих двох парах очей? Безмежна любов чи люта ненависть? Мить цього не розкрила, час не записав. Калина рвучко відвернулася і, поки ватаг зміг будь-що зрозуміти, блиснула проти сонця сокира... Впала на сніг дівчина, не зойкнувши. Парубок кинувся до неї, надбігли інші. Калина, сидячи, закривавлену ліву руку встромила у сніг, другою простягнула Лютому відрубаний мізинчик; що почав синіти....

— Візьми. Може, хоч він тобі нагадуватиме, що треба бути людиною, а в любові — насаперед.

Спантеличений Лютий, ще не зовсім прийшовши до тями, безвільно взяв з рук дівчини її пожертву. Мабуть, ця маленька часточка чужого живого тіла вогнем обпекла його долоню, бо він схопився, скочив на коня і помчав щодуху в селище.

Тієї ночі ніхто в Чортовому Ярі не зімкнув повік.

Лютий пив до смерку. Тоді, весь червоний, з підпухлими очима, в яких божевільний блиск змінювався тупістю, наказав своїм підручним збирати людей на сходку, а вірному другові Климу — запрягти в залубні найвитривалішу четвірку коней і їхати за сорок кілометрів у село Малинівку.

— За бороду його від попаді відірви, —

напучував друга, — а привези окаянного сюди, з усіма його причандалами. А ні, твоя борода впаде.

Вирядивши гінців, Лютий знову звелів подати квартиру самогону. Зараз же почав збиратися народ.

Першими до корчми, яка служила також за селищну канцелярію, заїжджий двір, місце зборів та сходок, прийшли найстаріші — кілька дідків з ціпками, статечні сиві лісоруби з верховинськими топірцями. Один з них звернувся до Лютого.

— Що трапилось, ватаже?

Той відповів питанням на питання.

— Ви, дедю, коли-небудь сміялися посправжньому, від вуха до вуха?

Старий отетерів, роззявив рота. Довго чухрався у бороді, стукнув ціпком об підлогу. Нарешті відповів:

— Давно сміявся від вуха до вуха. Ще дома, в горах, коли коломийський театр комедію виставляв.

— Так я теж хочу вам нині комедію показати, — задоволено потер руки Лютий. — Такий театр, що від вуха до вуха...

— Гляди, парубче, — поважно мовив дід, — а то можуть відрізати вуха. Щоб тоді не довелося сміятися через усю голову.

— Не бійтеся, шановні газди. Все відбуде-

ться за нашим прапрадідівським законом. А тепер, поки маємо час, прошу до столу.

Діди пили гірку оковиту й весело гомоніли між собою, згадуючи давнину. А за вікном усе наростав гамір. Нарешті вагат і старики вийшли на ганок. Зібралось чимало людей. В кількох місцях горіли багаття, і тепер в їхньому сьайві окремі постаті здавалися прозорими вогненними привидами. Цимбалісти і скрипалі грали жвавих коломийок.

Лютий вдарив ключем по шматку сталі, що висіла біля ганку, і відразу запанувала тиша. Тримаючись однією рукою за одвірок, ватаг почав:

— Газди мої шановні, товариство любе! Та що це діється за нашими дужими плечима? Дівки собі нігті гризуть, пальці ламають, — так стужились за мужиками, а наші горобці-молодці — і нічирк. Та чи перевелось верховинське парубоцтво тут, у Сибіру, що дівки по стінах деруться? Ганьба, велика ганьба перед нашими дідами, перед рідними горами карпатськими!

Дужий, іскристий регіт заглушив останні слова ватага. Всі подалися вперед, вигуками заохочуючи Лютого говорити далі. А цього ватажкові й треба було.

— Ось що, товариство. Я порадився з нашими дедями, і ми вирішили: у кого з наших

чорнобрових найбільше накусаний палець, ту і віддамо сьогодні заміж.

— За Хому Тофана! — одночасно вигукнуло кілька парубків

— За Хому! — залунало звідусіль.

— Що ж, за Хому, так за Хому! — не приховуючи радості, погодився Лютий. — На це хай буде воля божа!

— Амінь! — прогугнявили п'яні діди.

Ватаг знову оперся плечима об одвірок.

— Коли все вирішено, товариство, — тоді до діла. Хай газди йдуть одягати Хому на весілля та ведуть його сюди. А ви, легіні мої, нишпорте по хатах та тягніть сюди всіх дівок, у яких нігті назгризені чи пальці відкушені. Про горілку для весілля подбаю я!

Знову зчинився гамір. Молодь радо кинулась по хатах. Чи може бути краща нагода дівку ущипнути, поцілувати? Пішли й газди за Хомою. У мандрах і тут же, в селищі, Хома Тофан не раз був посміховиськом для тих, хто хотів розважити душу. Його обличчя спотворювала заяча губа завбільшки з п'ятак, і, мабуть, тому він виховувався боязким, несміливим, замкненим у собі, сторонився ровесників, а до дівчат його й парою коней ніхто б не затягнув.

— Хомо, великдень іде, роздирай рота до паски! — гукали, бувало, хлопчикові сільські

жартуни ще й показували, як це робити.

— Хомо, яка це красуня губу тобі відкусила? — питали парубки, коли надгуб'я його всіялося мошком.

Хома нітився, закривав уста долонею і тікав од людей.

...Першою повернулась група легінів, що обійшла хати над Зміївкою. Доповідав відомий шибайголова Штефан Баб'юк:

— Знайшли, ватаже, бабку Парашку. Коли вона довідалась про що йдеться, зразу всі пальці у рот всадила. Але біда, немає в неї ні одного зуба...

Привезли на завітчаних санях Хому. Він, видно, довго відбивався від поневолювачів, бо зараз сидів до краю втомлений, ледве живий. Його відвели на почесне місце і силою увілляли в горло горнятко горілки.

І нарешті сталося те, чого чекав Лютий.

...Калину привели подруги додому пізно ввечері, коли й самі поверталися з роботи. Дівчину трясла лихоманка. Вона встигла тільки вимити рану та перев'язати руку, коли до її хати влетіла юрба підлітків на чолі з улюбленцем Лютого. Забув вже, як його звали, здається, Федем. Цей зразу розкусив гру свого ватага, і хлопці заповзятливо кинулись до Калини. Її

зв'язали і, що було духу в конях, привезли до корчми.

Всі встали, з'юрмилися навколо Калини, коли Федь — так, це був Федь, Федь Близнюк, — нахабно роздягав її з кожуха, розпеленав руку. Ахнули здивовано, не побачивши мізинця, а лише криваву рану. Якийсь п'яний дідок, порскаючи від сміху, замакав по-козячому. Десяток рук підняли дівчину і посадовили її біля Хоми. Юрба казилася. Гуділо, наче у вулику. Багато односельчан не любило Калини за її гордість. Тільки окремі газди, зрозумівши нарешті брудну витівку ватага, незадоволено засовались на лавах та й вийшли з-за столу.

Калина не відразу здогадалася, який приготовлено їй сюрприз. І, тільки опинившись поруч з Хомою, зрозуміла все. Пошукала очима Лютого. Він не вловив у її погляді ні ненависті, ні злоби, ні глуму. Скоріше — глибокий дівочий відчай і жаль, великий жаль серця. Ватаг перший опустив погляд, відвернувся. Тоді Калина ще дужче зів'яла. Сиділа, наче на своєму похороні.

На ранок, коли п'яний піп тут же, в корчмі, накрив епітрахиллю її руку, вона розпачливо скрикнула і впала мов підкошена. Додому її занесли на руках, пхнули туди й Хому, знадвору замкнули двері на ключ...

...Відцвітали весни, відбушовували зими.

У сибірський край прийшла радянська влада. Чортів Яр перейменовано на Чорний, тут виник кооператив лісорубів. Лютий добився, що його обрали головою. По-старому рубали ліс, сплавляли деревину, а справи пішли набагато краще, ніж раніше. До берега причалювали баржі й катери, з'явилися крамарі з фабричною всячиною, приїхав учитель — комуніст Герасим Павлович.

Сталися, на перший погляд, непомітні, а насправді глибокі зміни в селищі. Навколо вчителя згуртувалась молодь, потім несміливо почали заглядати до школи і старші. Герасим Павлович не раз запитував людей:

— Доки ж ви будете скорятися Лютому? Він збиткується, експлуатує вас.

Довгими зимовими вечорами текли бесіди вчителя. Незвичні слова про соціалізм, про рівність і щастя. Картини майбутнього нового життя глибоко хвилювали, западали в душу. І найбільше — Хомі Тофану. У вчителі побачив першу людину, яка ні разу не посміхнулася з його каліцтва, прийняла його за рівного, за друга. За порадою Герасима Павловича подався до Томська і повернувся звідти — як не той. Від «заячої губи» залишився тільки великий шрам, але і його поволі закривав густий чорний вус.

Про Калину наче забули в селищі. Вона

рідко виходила між люди, і Лютий тільки вряди-годи її зустрічав. Коли бачив Калину — поважну, замислену, завжди в чорній хустині, ще прекраснішу, неприступнішу, незайману, горду, — шаленів. Лють і досада розривали серце самолюба — він не кидав пляшки. Бо треба, нарешті, сказати, що Лютий любив Калину по-своєму, сильно, дико, страшно. Та не міг він скоритися жінці. Хотів здаватися сильним. Сильні не піддаються почуттям. Сильні наказують, беруть, що захочуть, ніколи не просять.

— Такою собі «надлюдиною» забажав бути, падлюка! — скрикнув Уразов і лукаво оглянувся. В його очах знову загорілися злі вогники, він чомусь повеселішав.

— Довго казка кажесться, — наче не почувши вигуку адвоката, тягнув далі свою розповідь бакенщик, — але швидко кінчається. Так і життя не відразу до одвіту кличе. Але настає час...

...Плин нового все більше підмулював ґрунт під ногами ватага, раптом стежка його зовсім обірвалася. У Сибіру не раз буває так: ідеш через село, дивишся, стоїть хатина далеко-далеко від берега ріки. Цвіте на сонці, красується. Приїжджаєш за рік-два — і ні кола, ні двора. Та й дороги, якою ти йшов, не знайдеш. Обри-

вається вона раптово, і тільки під стрімким берегом хвилі пишуть свою історію...

Одружився Клим Мочернюк. Аж з далекої Соснівки привіз собі кралю — потомственну сибірячку. Лютий був першим дружбою на весіллі. Гуляли день, гуляли другий. Клим більше займався частуванням гостей, ніж молодого дружиною. Увірвалась вона вранці до світлиці, задихана, біла як стіна, прискочила до чоловіка, зашепотіла йому щось.

Вовком зірвався Клим:

— Хлопці, такого ще не було у нас, білий світ не бачив!

В руках його блиснуло лезо фінки. Розчинились двері. На порозі виросла кремезна постать Лютого...

Ватага; побитого, закривавленого, непритомного, знайшли біля ополонки на Сториці. Він лежав горілиць, у добротному довгому кожусі, одна пола якого занурилась у воду. Коли її відгорнули, з ополонки наставилися на людей двоє скляних очей. Велетенський щупак бився в льодовому обручі, що міцно обхопив хижака. Мабуть, голодна риба пішла на луп, щипала і рвала кожуха, поки її не скувало льодом. Так і підняли їх разом — омертвілого Лютого і річкового хижака, що розпачливо бив хвостом об лід.

Лютий довго не приходив до пам'яті. Ле-

жав на ліжку вчителя — ні живий ні мертвий. Дивні картини запам'ятались йому з того часу. Було це маренням чи дійсністю?

...Обличчя Герасима Павловича йому остогидло. Чому він завжди бачить так близько над собою це стривожене, чуже лице? Чого хочуть від нього ці ніби спокійні, а насправді свердлячі очі? Чому не з'являються ті, кого він хоче бачити, за ким тужить?

...Знову відкриваються повіки. Боже, та ж це її до кожної рисочки знайоме обличчя, її очі, сповнені болю, голубі світлячки глибокої надії і безнадії. Що це вогнем падає на холодне його лице? Чи не її, Калинина, сльоза? Як хороше, коли палить тебе сльоза того, кого ти любиш...

Гарячка закриває повіки. «Не тікай, не тікай, моє марево, моє щастя, сило». Образ зникає. Нечуваним зусиллям відкриває очі і знову — її уста, очі, брови... «Де ти, сило моя чоловіча, що повіки знову каменем лягають і марево — щастя моє гине?»

Вжив. Чи справді приходила до нього Калина? «Марево, марево», — повторював. Якось побачив її вперше після одужання. Була такою ж, як у видінні. Тільки очі — чи то з них зірвалася-спливла тоді болюча сльоза? — опустила вниз, і вся постать її ніби зібгалася, змаліла.

Йшли назустріч одне одному. Дивився на неї і хотів, щоб вона хоч на мить пристанула. Але ні, Калина йшла далі, не підвівши голови. Перетнув їй дорогу.

— Калино!

Здригнулася мов ошпарена. Підійшов.

— Калино, ти ж приходила до мене. Там, коли я вмирав...

Підвела очі. Бачив — море смутку. Якусь мить дивилась на його змарніле лице, тоді рукою заслонила очі.

— Я тобі пробачила все. Хай і бог простить, — тихо вимовила.

— Простила? — Лютий дико кинувся, засміявся. — Ти думаєш, я чекав твого чи божого прощення? Плював я! Свята яка, подумаєш, вона простила!

Сила поверталася до ватага. Він чув, що від злості бронзою наливаються його м'язи. Грубо вхопив Калину за руку, просичав:

— Коли простила, то не замикай сьогодні хати. Щербатий все одно на зимівлі. Хай знає наших.

Вирвалася, побігла. Дивився вслід, і здалося йому, що сила, так раптово віднайдена, знову залишає його тіло. Закляк і пішов нерівною ходою у своє самотне лігво.

Через тиждень скочив на коня і почвалав на зимівлю. І там відбулися неприємні для

нього зміни. Лісоруби обрали нового голову — Хому Тофана.

...Весна, п'ята наша сибірська весна, була наче нинішня: яра і раптова. Застукала вона весь кооператив на зимових лісорозробках за сорок-п'ятдесят кілометрів від селища. Не пройшла ще й шуга, а Лютий присікався до Хоми: «Ну що, председатель, став могорич, вирушати пора». — «Ранувато ще», — говорить той. — «Дивіться, легіні, — засміявся злобно ватаг, — виявляється, що новий председатель дурної шуги боїться!» — «Нічого не боюся, — мовить спокійно Хома Лукич, — але сплавити ліс ще рано. Державне це майно, і розкидатися ним не можна нікому». — «Та що це таке, товариство, — бурлить-бушує Лютий, — виходить, що яйця стали мудріші від курей! Де то видно, щоб тюхтій, який ще вчора в жіночих холошнях нічого не тямив, учив нас? Нумо, мужва, на плоти. Дома чужі молодиці нас ждуть — не діждуться». — «Не дозволю!» — сказав Хома твердо і зник у дверях барака. Десь поділися і всі ті, хто ще хвилину тому із зацікавленням стежив за суперечкою, і навіть ті, що вигуками підбадьорювали ватага. Залишившись сам, Лютий уперше в житті зрозумів, що зазнав поразки, фізично відчув, як з його тіла відривається і відлітає кудись його непокірне «я»...

Спустили плоти тільки на третій день. За добу без пригоди підплили до селища. Прибились до берега, щоб переночувати, а вранці — вже тільки сплавщикам — йти далі.

Цілу ніч у кожній хаті горіли вогні. Жінки приймали чоловіків, діти вихвалялися перед батьками тим, чого навчилися за зиму. Знову ожила вулиця, музики віднайшли звуки, дівчата — пісні. Завирував, закрутився в танку Чорний Яр. Тільки ватага ніхто не чекав, не пригощав, не кликав до гурту, до забави. Ніч просидів за чаркою один у нетопленій світлиці, злі, гіркі думи снував. А на ранок, не маючи більше терпіння прислухатись до відгомону чужої радості, один поштовхом руки перекинув стіл, і, як вовк, утік з хати на ріку.

Нервувалась, злилася Сториця. Білі вали з могутнім ревом вдаряли об берег, міради сріблястих іскор злітали вгору, і здавалося, у грудях розлогого дерев'яного цвинтарища щось скрипить і ламається. Відбившись од стіни, вода, дерева, намул потрапляли в чорторій, де все змішувалося, скручувалося, тонуло. Тільки час від часу вир викидав наверх свою здобич, і тоді над плесом виднілася, наче витягнута рука утопленика, вершина дерева.

«Наскільки з кожною весною все більше підмивають берег вири. Наскільки вужчою стає дорога життя! — думав Лютий. — Про-

йдуть роки, і вири, зруйнувавши берег, обійдуть цвинтарище і хлинуть в давнє русло — Прасторицю. Пропадуть десятки осель, люди, товар, урожайні поля, ліс... Та чорт з ними, хай пропадають. І так моєї влади більше нема!» Він сплюнув і пішов геть.

Біля плотів метушилися сплавщики, сюди сходилися родичі тих, хто мав відчалювати. Калина стояла, як і колись, струнка, красива, величава. Щось говорила Хома, який щасливо посміхався, не зводячи погляду з дружини.

Лютий раптом відчув себе змученим, переможеним і, згорбившись, поплентався до плотів. Тут його наздогнав Хома.

— Що ж, поїдемо? Ти, звичайно, підеш перший, — заговорив, подаючи руку.

У Лютого наче все перевернулося всередині. Вдав, що не помічає простягнутої руки. Не говорив, цідив крізь зуби:

— Не ватаг я більше і не мені вести такий відповідальний ключ, таке безцінне державне майно. Ти председатель, ти й веди... А я вже позаду, слідом за тобою, слідом за совіцькою властю.

— Ех, Прокопе, Прокопе... — почав було Хома і, з жалем махнувши рукою, скочив на передній пліт.

— Приготу-у-увались!

— Гото-о-ово... — неслось ланцюгом.

— Відчалюй...

Рушили. Лютий ішов другим. Він отупіло стежив за передньою дарабою, бачив, як Хома вправно наліг на кермо, спрямував пліт проти гребеня хвилі, без чужої допомоги відбився від берега, одним стрибком перевалив через буруни і вийшов на тихе плесо ріки. Мимоволі захопився красою маневрування першого плоту і, не помічаючи цього, почав наслідувати рухи Хоми. Йшли два перші плоти, як два близнюки, як чудово підібрана пара в танку. І тільки через хвилину, коли Лютий усвідомив, що це ж його рухи, що від нього Хома вивчив усі таємниці сплаву, він знову спохмурнів. «Скінчилася твоя влада, ватаже. Хома забрав у тебе не тільки дівчину-жону, не лише владу, але й силу твою і красу. Тепер ти залишився дурником, ватаже!» Такі невеселі думки сновигали в голові Лютого, а руки підсвідомо виконували складні повороти, натискали на стерно. З берега почулися крики, вигуки. Неохоче підвів голову. Плоти наближалися до цвинтарища, яке обсіли всі мешканці села. Сюди встигли прибігти навіть ті, хто прощався вгорі на березі. Лютий зразу впізнав струнку постать Калини. «Як спритно, легко вона скаче з однієї деревини на другу, піднімається по сходах деревелентів, щоб прибути янайшвидше, щоб радіти з великого тріумфу чоловіка».

«Ні! — Лютий зціпив зуби так, що вони заскрипіли, — не бачити їй тріумфу дурнуватого, щербатого, клишоногого Хоми!» — щось крикнуло в душі ватага, і він сильно наліг на кермо. Ось тут, на цій вузькій дорозі життя, він покаже всьому селищу, Калині, хто справжній майстер сплаву. Він проскочить мимо страшного виру, обжене Хому, вирветься з своїм плотом далеко вперед. Тоді не повернеться більше додому. А лісоруби ще довгі роки згадуватимуть його красивий лет-боротьбу. «Це був останній бокораш, що умів по-справжньому дараби водити», — скажуть.

Лютий спрямував пліт на стрижень, і вода підхопила його, понесла на своїй дужій і швидкій хвилі. Зрівнявся з Хомою, який ішов спокійним плесом. Якусь мить були поруч. Ватаг перед виром нечуваним зусиллям рук наліг на кермо, його пліт перекосився і своїм брусом наскочив на Хомину дарабу. Плоти з'єднались, зрослись. А дорога життя все вужчала, і попереду вже клетотів страшний чорторий виру.

— Давай уперед, а я гальмую! — крикнув Лютий, зрозумівши, що подвійного плоту їм не провести. Він уперся жердиною у пліт Хоми. Жердина загнулася дугою, ватаг повис на ній, і плоти роз'єднались. На одну мить. Бо тут же заскрипіла-затріщала жердина і, ламаючись,

перекинула ватага на другий пліт. Упав він біля ніг Хоми, тут же схопився, і люди побачили їх на якусь частину секунди поруч, плече біля плеча, і... все завирувало, плоти і бокораші зникли під водою.

Тоді на цвинтарищі пролунав нестямний крик Калини. Вона назвала-вигукнула одне ім'я, але це не було ім'я її чоловіка...

Мабуть, цей вигук почули обидва потопаючі, і кожний по-своєму його зрозумів. Для Лютого він прозвучав як ріг перемоги. Ватаг дав себе схопити вирові, і той, закрутивши жертву на дні своєму, викинув її далеко на стрижень. Тут Лютий припав-причепився до вершини могутньої сосни і разом з нею вплив уже на спокійне плесо. Далеко за цвинтарищем його, напівживого, притягнули багром до берега.

Для Хоми — ніби заридала трембіта. Він боровся з виром, але, видно, без волі. Ще раз над поверхню води з'явилася його рука і слабо змахнула в бік берега, де Калина стрімголов спускалася з цвинтарища вниз. Більше ніхто не бачив її в селищі. Не знайдено тіла Хоми. А Лютий залишився живий.

— Але, говорили люди, — голос оповідача зазвучав глухо, — інший чоловік вийшов з ріки, не той Лютий, яким його знали. Спливли з ватага жорстокість, ненависть, самолюбство. Ось на що здатна справжня любов.

Прокіп замовк, поник головою. Настала глибока тиша. Чути було, як далеко, за наметом, плюскотить ріка. Нарешті мовчанку пронизав ніжний голос Оленки:

— Що ж було далі?

Всі здригнулися, повернулись до бакенщика. Прокіп глянув поперед себе і задумливо відповів:

— Далі не було нічого. Настав один день— вічність, заповнена однією турботою, однією надією: Калина вернеться і простить, побачивши зовсім іншу людину, ту, яку вона й хотіла збудити.

Він ступив до дверей. Назад, у ніч, впала його довга тінь, і мені здалося, що це тінь у минуле. Тоді одним стрибком біля бакенщика опинився адвокат, наступив на тінь.

— А скажіть, шановний Прокопе Васильовичу, — солодко тягнувся голос Уразова, — тобто, ватаже Лютий. Вас, добродію, не заарештували і не судили за вбивство громадянина Хоми Тофана?

Гулюк спокійно підвів голову, обійняв нас своїм світлим, ясним поглядом.

— Ні, не заарештували. І не судили, — сказав тихо. — А жаль — легше було б.

Закрив рукою обличчя і безшумно, як птах, зник у пітьмі.

Ми дивились бакенщикові вслід, і кожний, мабуть, думав тільки про нього.

«Якою дорогою ціною, — думав я, — дався Прокопові поняття добра, любові, дружби, довір'я — ті поняття, що такі зрозумілі, буденні для мого покоління, вихованого партією». А голос радості воркував у серці, що знову, у котрій вже раз, під світлим куполом неба добро і любов перемогли зло і ненависть.

Із задуми вивели нас лункі голоси, що раптом долинули із селища. Це сперечалася юрба дідів, що йшла нам на зміну. Разом з Сергієм і Леонідом я поспішив до контори. У вікні блимав каганчик. Адвокат зрадів:

— Не засну, поки партії не закінчимо. А може, все-таки капітулюєш без гри? — звернувся він до мене. — Гарзд?

Сергій перехопив його руку і боляче стиснув. Промовив суворо:

— Ти, Уразов, непоправний скалозуб, до деякої міри негідник і бездарний клоун. Як це звучатиме по-латині?

На диво; адвокат не образився.

— Я сам себе не раз на цьому ловлю, — відповів смиренню, — і все через свій дурний язик. Не можу на людях не горойжитися...

А цей Лютий мені сподобався. Сильний характер!

Через кілька днів передали по рації, що на лісодільницю йде баржа з вантажем. Ми зраділи повідомленню, бо це скорочувало нашу вимушену затримку в Чорному Яру. Зібравши речі, подалися ми на пристань. Сториця тепер текла величаво і спокійно. По плесу тут і там статечно пливли вирвані з корінням дерева, гладкі будівельні кругляки. Ми сиділи на березі і не відривали очей від блискучих хвиль. На воду можна, не стомлюючись, дивитися годинами.

Раптом хтось окликнув нас. Ми підвелися і побачили адвоката, який біг із селища, вигукуючи наші імена. Ми й не запримітили, коли це він відбився від нас. Кинулись йому назустріч. Говорив схвильовано, задихаючись:

— Його привезли непритомного. Мабуть, ще тоді простудився. Але не скаржився нікому. Кожний день впливав на річку, перевіряв глибину, переставляв бакени. Пішов на човні й сьогодні вранці. І ось що трапилось...

Утрюх ми рушили в селище, і Леонід продовжував:

— Біля полудня з долішньої сторожки запримітили на середині ріки самотній човен із засвіченим бакеном. Весла нерухомо стирчали, а хазяїна не видно. Бакенщик — на обласок

і давай доганяти човна. Перестрів. Дивиться: лежить на дні Прокіп, а в руці його, ніби свічка, бакен. Привезли його на медпункт. Оленка розірвала сорочку на шиї, чує, щось висипалося з мішечка. Камінчики якісь. Підняла, дивиться, слова не вимовить... «Од пальця...» — вистогнала нарешті. І заплакала...

...Оленка допустила нас до хворого. Бакенщик лежав спокійно, з ледь заплющеними очима, наче весь заглиблений у себе. Риси обличчя пом'якшали. Він тихо марив, ледь-ледь, наспівуючи пісню, якої ніхто з нас не знав, ніколи не чув:

Ой, да хто насправді любить,
Ой, да хто насправді тужить,
До любого, ой, да доріжку знайде...

Раптом він обірвав пісню, стрепенувся, вслухався в якісь тільки йому доступні звуки.

— «Держиниць» баржу тягне, — промовив виразно. — Це, певне, і моя Калина їде. Нарешті...

Хотів підвестися, але голова знесилена впала на подушки, і її обняли теплі руки Оленки.

Тепер уже й ми почули таємничий шум, що долинав від ріки, — ритмічне пахкотіння корабельного двигуна. Ще раз глянули на бакенщика та, махнувши рукою Оленці, побігли до ріки.

— Я б віддав те, чого й не маю, — гаряче вигукнув адвокат, — аби тільки серед пасажирів була Калина.

— Коли вона живе, я вірю, що приїде-таки колись, — упевнено сказав Сергій.

«Ой, да хто насправді любить...» — забринів мені у вухах мотив тужливої пісні. Її зараз же заглушив пронизливий гудок катера, що підпливав до причалу. Хвиля вдарила в берег. Юнга з канатом у руці стояв на носі річкового корабля. Матроси готувались перекинути трап.

«Де ви, Калино, хороша? Відозвіться. Вас чекають. Вас люблять. Ви потрібні. Верніться за своєю любов'ю», — здається, плакали, кидаючись на берег, весняні хвилі.

Катер підійшов до причалу.

ТРИ ТОСТИ

1

— Таки йдеш?

Кивнув головою, потупивши очі.

— Що ж, затримувати не буду, — промовила пошепки, наче до себе самої. А погляд її рвався раз у раз за вікно. Вона хотіла, щоб зірвався вітер, як ніколи сильний, щоб вдарив дощ, зливний, пекучий, щоб били громи, шугали блискавиці, щоб з хати не можна було висунути носа. До ранку б затримати його, щоб не пішов. Тоді... тоді все владнається.

А коли примітила, що природа наче підслухала її, що надворі справді лютує негода, зітхнула вільніше:

— Йди! — а в думках: «Не підеш!»

Дмитро перебирав пальцями кашкета, щось поривався сказати дружині, але вагався, певно, чекав від Оксани того одного-єдиного слова, чи поруху, погляду, усміху — і він залишився б. Але слово, яке б сколихнуло серце, не пролунало. Дмитро круто повернувся і вибіг із хати.

Оксана до останньої хвилини вірила, що Дмитро не піде. І коли він зник, їй стало невимовно боляче, здалося, що разом з ним вилетіло з хати все, що радувало її в житті. Вона аж зігнулась від болю, впала на лаву. Пальцями торкнулася м'якого предмета, пізнала дотиком, що це Дмитрів шовковий шалик. Майнула думка: він пішов у бурю під холодний вітер з відкритою шиєю. Не відчувала більше болю. Скочила з лави, вибігла надвір:

— Дмитре!

Оглянувся, зупинився. Її тривожний голос пронизав його всього. Зламаною стрілою прорізала хмари блискавка. Коли вдарив грім, Оксана стояла біля чоловіка, бита нестримною зливою.

— Ти забув шалик, — сказала пошепки.

— Дякую, — відповів Дмитро, але руки за шаликом не простяг. Він стояв з відкритою головою, мнучи пальцями кашкета. Оксана підняла обличчя, заплющила очі. Вітер рвав її довге волосся, дощ приліплював до спини, до тугих прудей тонкий батист блузочки. Блискавки раз у раз оперізували небо, і можна було помітити, як жінку охоплювала туга, неспокій і жаль. І був цей жаль таким болючим і сильним, що, здавалося, обоє вони не помічали несамовитості бурі.

— Дмитре!

Мовчав.

— Чуєш, Дмитре?

Ні звуку.

Промовчала й вона хвилинку, а тоді:

— Нічого мені не скажеш, Дмитре?

І, наче ловлячи рештки свого щастя, що кудись віддалялося, вона вхопила з усією силою за руку чоловіка.

— Не треба, — шепнув, але руку міцно притиснув до своїх грудей і, закриваючи дружину плащем від холоду і дощу, повів її до хати.

Потепліло на душі в Оксани, почувала себе такою маленькою в обіймах Дмитра, що зразу ж погодилася б на все те, чого він хотів. Піде за ним і з ним, покине хату, рідних, колгосп, село, й ніколи більше не виникне між ними така розмова, як годину тому. Але набагато краще сталось, що він таки зрозумів її, залишається, не йде із села. Оксані дуже захотілося тут же, на дощі, подякувати чоловікові, вона підвела голову, щоб гарячим поцілунком, обпалити його губи. Потягнулась всім тілом до Дмитра. Блискавка засліпила її очі. А коли Оксана відкрила їх, то побачила тільки кремезні Дмитрові плечі.

«Не село забуває тих, хто його залишив. Діється, на жаль, навпаки. Те, що ти пишеш Анастасієві, вражає мене. Пробач, що я читала листа і відписую на нього. Але ти, виводячи на конверті ім'я мого брата, не відчував хіба, що, власне, пишеш у порожнечу. Анастасія вбили бандерівці значно раніше, ніж ти сів писати листа. Ти цього, звичайно, не знав, ти адресував живому, і тому, я думаю, лист твій набирає великої сили, бо не визнає смерті Анастасія. Це вже не звертання до однієї особи, а до всього села, і кожному вільно його читати, і кожному можна на нього відповідати. І я відповідаю тобі від села і замість брата. Так дорога мені пам'ять про Анастасія, що коли не відчуєш всього мого болю, то це лише тому, що хочу бути гідною брата.

Пишеш, що село забуло про тебе, ніхто з тобою не листується, а водночас не зізнається, що ти досі навіть матері своїй, яка так побивається за тобою, словечка не послав. І вибач, не такий ти у Львові славний та відомий, що за адресою «Дмитру Ставничому» поштарі знайшли б тебе. Коли газети зачнуть писати про твої успіхи, то не тільки я та друзі твої, але ціле село пошле тобі такого листа, навіть не пригадавши, що в нас існує з давніх давен зви-

чай: першим відгукується той, хто від'їжджає. Не село пішло від тебе, а таки навпаки.

Коли говорити правду, то не забуло тебе село й донині, і згадує не раз, і по-різному згадує. Не так, як би це тобі чи ще декому хотілось. Згадали тебе, коли почала обсіпатись пшениця, а повести комбайн не було кому. Анастасія замордували в перший же день жнив, а ти, хоч село посилало тебе ще в сороковім на курси, волиш сидіти за рулем машини якогось начальника. Не розумію, чому б той і інші керівники не могли їздити трамваєм або й пішки ходити, поки до тракторів і комбайнів не вистачає водіїв. Багато зерна осипалось, слава богу, сусіди нам допомогли. Отже, не бануй, що тебе не згадуємо. Не пишу, як паленію, слухаючи все це, який біль охоплює тоді моє серце. Цього тобі не треба знати.

Пишеш далі, що не эле живеш, маєш гроші. Що ж, я знаю, шофери добре заробляють. Бо і я, коли їду в район, завжди десятку готую. Але хіба ж чуєш ти, як люди таких шоферів називають?

У горах іній уже оббілив дерева, і дід Іван запевняє, що зима буде люта і морозна, а твій кожух у мене на жердині під сволоком. Я б його передала тобі, та навіщо? Пальто і шкіряного кашкета, пишеш, купив. Як собі знаєш, але сорому від кожуха ніколи нема. А що вже

зараз, то не тільки не сором, а скоріше честь. Про це не треба забувати.

На останнє твоє питання не відповім, то вибач, про себе не буду писати. Зрештою, ти, певно, лише так, про людське око питаєш (треба у листі до брата спитати про сестру!). І ще одне скажу тобі: вродили цього року рани, які ти щепив ще до війни, яблука смаковиті, улежуються добре, а груша, бідолашна, висохла, видно, так їй судилось. Впав пліт, який ти городив, дякувати Миколі, що новими кілками підпер його».

3

...Оксана відразу помітила, що Василиха Ставнича повернулась від сина зажуреною, але будь-що випитувати у свекрухи не мала відваги. Увесь день чекала, що вона сама почне розповідати. І даремне. Тільки надвечір, коли подоїли корови, Оксана не витримала й сказала:

— Ви б, мамо, хоч коли на яблука зайшли. Ще ні одно не зіпсулось. Дмитрові...

— Дмитрові...

Розмова не клеїлась. Тільки прощаючись, Василиха обняла Оксану і тихо промовила:

— Ти краще до мене заглянь. Смутно одній.

— Добре, нене, — зраділа Оксана.

Ще того вечора знайшла потребу відвідати свекруху.

— Десь тут у вас книжки різні по Дмитрові будуть, — сказала «по Дмитрові» і сама вжахнулася цього слова. — Що Дмитро залишив, — поправила. — Він ще в тридцять дев'ятому агітатором був, а зараз мені ця честь припала. Буду про вибори до Верховної Ради говорити і хвилююсь. Книжок мало прислали з району...

У Василюхи засвітилися очі. Здавалось, вона хотіла щось сказати, але тільки подалась веселою ходою у світлицю, винесла купу книжок і подала невістці. Оксана тремтячими руками перегортала книги. На деяких виднілись помітки Дмитра.

— Якраз ті, що мені потрібні. Основний Закон, Положення про вибори, про буржуазну демократію. Позичте їх мені, нене!

— Візьми, дочко, — ласкаво промовила Василюха і, наче сама до себе, додала: — Зійдуться, було, люди, а він їм читає, розказує, а я сяду і слухаю, та нічого не розумію. Де мені там розуміти, коли серце б'ється з радості, а голос його дзвенить, гучний такий і милий. У голос лише вслухаюсь. А люди аж зморяться, так слухають. Тоді відкине геть книжку і заведе пісню:

Коло млина яворина...

І всі підхоплюють:

Зацвіла ка-а-л-и-н-а,
Навчилася в саду спати...

І я стара, прости боже, затягую:

Молода дівчи-ина.
Навчилася в саду спати
Поміж яворами...

Василиха схлипує і витирає сльозу. І в Оксани у куточках очей — закрутилися.

— То я піду, мамо, — каже Оксана і ніби піднімається із стільця. — Вибачайте.

— Та що так скоро, дочко. Побудь ще!

Василиха бере Оксанину голову в долоні і цілує в лоб.

— Я скажу, тобі одній скажу, бо знаю — не забула його, любиш. Це мати говорить. Дай собі спокій, дочко. Дмитро тепер не той, що був. Він чужий нам. Мені, матері своїй, чужий. У нього такі люди збираються, що не хочу й згадувати. Його сусідка всю правду відкрила. Якись безсоромні. П'ють, гуляють, бешкетують. Як ті поліцаї, каже, що за німців на другому поверсі жили. Я йому про це говорю, а він сміється. З матері своєї сміється...

Десь зірвався вітер і вдарив незакритими дверима. Оксана хлипала на грудях свекрухи.

Микола Гнатин все ще сидів у кімнаті і чекав, коли Оксана повернеться додому. Він приніс пляшку горілки, шматок сала. Стара Коханова накраяла хліба, і тепер сидів Микола з дідом Стефаном, випивали по одній і другій, закушували та політукували.

— Роковини своєї ноги запиваю, — сказав Микола, коли Оксана з'явилась на порозі та обвела всіх недобррозичливим поглядом. — Хіба відмовишся?

Промовчала і пішла у світлицю.

Микола, кульгаючи, подався за нею.

— Будь же хоч раз доброю для мене. Посидь з нами.

Сіла.

Микола взяв з її рук клунок і довго про щось думав.

— Дмитрові книги?

— Дмитрові.

— До міста із собою не забрав?

Насторожилась. Куди Микола гне?

Розсердилась:

— А хіба у місті нема?

— Гадаю, що кожен книжки забирає з собою.

Мовчала.

— Один мій друг в польовій сумці усю

війну носив «Кобзаря». Як тяжко не доводилось, а не кинув.

— Буває.

— То знову ранило одного солдата. Стягають з нього шинелю, а в ній — маленький томик Юрія Яновського, пробитий кулею. Дірка така, що можна крізь книжечку шнурок протягти.

— А він як? — поцікавився, піднявши голову, п'яний дід. — Помер солдат?

— Про солдата не знаю. Але книжку, говорять, послали чи то автору, чи то до музею.

— Он як.

— А Дмитрові, видно, не до книжок зараз, — тягне своєї Микола.

— То ще невідомо, — одрубала неприязно Оксана, хоч і сама не вірила в свої слова.

Якраз тепер, коли хотілося бути одною, щоб продумати наодинці все про Дмитра і про себе, нав'язався Микола і дід. Ще й чіпляються до Дмитра. Невже ж не відчувають вони, як боляче і соромно їй за нього! З ненавистю в голосі сказала Миколі:

— А знаєш, я б скоріше про долю солдата спитала, а не про книгу якогось там письменника.

Микола з-під лоба зиркнув на молодицю і раптом заговорив пристрасніше:

— Дмитро колись хороший парубок був.

Це в окупацію він так спаскудився. Але нічого. Захоче ще повернутися — і він, і інші Дмитри до землі своєї, до села, що його залишили в скрутну годину. Всі ще захочуть повернутись: і ті, що кинули землю свою, і навіть ті, що зрадили її.

Дід схвально киває головою і дивиться вовком у порожню склянку. Оксана обурилася. Їй хотілося боронити Дмитра, хоч визнавала правду в словах Миколи.

— Дмитро не зрадив, — твердила вона запально, але в своєму голосі не відчувала щирості. — Він не пішов у ліс, не сховався в криївку, тільки перебрався до Львова. Невже ж ви не знаєте, що кожного року чимало людей забирає до себе місто. І кажуть, що це найбільш здорове його поповнення.

Микола підняв своє стурбоване і перекошене болем обличчя.

— Може, це й правда. Однак Дмитро пішов із села тому, що не хотів працювати в колгоспі. Він не зрадив Вітчизни. Але він залишив село, сім'ю, тебе.

— Про мене не турбуйся, не твоя справа. Я сама не захотіла піти з ним.

— Це як дивитися! Я думаю, що втеча Дмитра стосується не тільки тебе, а всіх нас. Зокрема і мене.

— Миколо! — Оксана глянула на нього, і в

її очах загорілись недобрі вогники. Дід прочу-
нявся і пішов у сіни. — Миколо, — повторила,
приборкавши раптовий вибух смутку, — зараз
про це не будемо. Ти сьогодні випив багато...

Микола посміхнувся.

— Ні, я тільки вип'ю, — тихо промовив
Микола і налив собі по вінця склянку. — Що
ж іншого залишилося мені, інвалідові. Нікому
не потрібен. Ніхто не буде вовчицею захищати
мене, як Дмитра...

— Слухай, — загорілась Оксана, — ти ж
розумієш, що всі твої обвинувачення вигадані.
Тебе люди шанують і люблять, користуєшся
повагою в колгоспі. Навіщо добиваєшся, щоб
я про тебе гірше думала. Ти і пити не вмієш
і не любиш.

Микола, здавалося, не слухав Оксани. Ви-
хилив склянку, налив другу.

— Вважаєш, що я знайшов щастя. Поми-
ляєшся! Ну, що таке бути бригадиром у кол-
госпі, бути на очах у всіх, сидіти в президіях.
Хіба цього досить, щоб почувати себе на сьо-
мому небі... Про те, що маю всього двадцять
п'ять років — не подумала. Люди співчують
мені набагато більше, як твоєму дідусеві. Ні,
не каліцтво, а ваші погляди, ваше милосердя,
сердечність ранять. Інвалід! Що кому до того,
що і я кохаю, чекаю взаємності, що сумую,
тужу... — Він гірко посміхнувся. — Хіба не

правда — дівчата люблять струнких, красивих і щоб обов'язково із здоровими ногами.

— Кожний натрапить на свою, — м'яко, без переконання, сказала Оксана, бо в душі погоджувалась з Миколою.

Задумалась: так, це правда, вона тільки із жалю до його каліцтва не відштовхнула від себе, як інших, хто залицявся до неї, соломяної вдовички. Промовила без віри в свої слова:

— Кохання ходить різними стежками. Покохають тебе, і ти полюбиш.

— Я вже покохав! — сказав упевнено.

Оксана відрубала:

— Коли хочеш вінчатися зі мною? І на розлучення з Дмитром не почекаєш?

Микола остовпів, але зараз же лунко розреготався.

— З тобою — ні. Тебе сьогодні розкусив. Ти ж його любиш. Дмитро увесь вечір був з нами, щоб ми не говорили. Люби його далі. Добре так кохати. А мені... я піду...

Микола піднявся і пішов старечою, кульгавою ходою.

— Так, — обернувся з порога. — В коханні інакше, ніж у бою. Тут інколи перемагає той, хто й не бореться.

Дмитро не раз думав про село. Коли був самотнім, коли у рій думок влітався смуток вечірніх годин — воно з'являлось перед його очима з усіма невиходженими стежками, недоспіваними парубоцькими співанками. Верзлись йому спогади, приходила до його ліжка мати, горнулися друзі, і понад усе з'являвся могутній, непоборний образ дружини, замкнутий в рамках двох блискавиць, — образ Оксани такої, яку він бачив в останній вечір — з розтріпанним на дощі волоссям, в легкій блузочці, геть промоклій на грудях, з поглядом, повним болю.

І думав тоді: «Повернись!»

Проте це були тільки добрі наміри. Кожний вечір в його квартирі збиралися друзки. В п'яному тумані все більше бліднув, губився образ дружини. Дві блискавки зливались в чорну пляму. Нові картини, заманливі, пристрасні, полонили серце.

«Міцна голова» — друг Дмитра (колишній артист Валентин Коломієць, прозваний так за вміння добре випити) проголошував довгий і нудний тост. Поки скінчив говорити, товариство двічі випило. Впіймався на цьому і певдоволено крикнув:

— Не буду більше промовляти тостів.

Ляля — дівчина з синіма очима — обпекла його зневажливим поглядом.

— Давай, давай, я дуже люблю, коли ти говориш!

— Не буду, і все.

— Тоді ми Славу попросимо, — владно заявила Дара.

— Слава, Слава хай каже! — загомоніло товариство.

Ярослав, наймолодший з присутніх, недавно тільки прийнятий на базу шофер. Він не вмів зліпити навіть кілька слів докупи. До пиятики теж не звик — від двох-трьох чарок мутилося в голові. Але відмовитися від товариства і випивки йому не вистачало сили волі.

— Говори, говори, — підскочила до нього Дара, взяла за краватку і наблизилася до себе, кокетуючи очима. — Мені скажеш?

Раптом пролунав дзвінок. Дара відпустила Славка. Всі презирнулись.

— Хто так пізно? Хіба Дада?!

— Дада у від'їзді, завідуючого до Києва повіз. Іди, подивись, Міцна голова!

Той швидко повернувся з передпокою.

— До тебе, — єхидно усміхнувся до Дмитра. — Якась разівочка...

— Разівочка, р...разівочка! — заплескала в долоні Ляля, дівчина із синіми очима. — Ми

й не знали, що Дмитро справжній Дон-Жуан. Давай її сюди, свою р...разівочку. Давай!

Ввійшла Оксана. Ступила від дверей один крок і застигла. Розгубилась. Очі в неї зробилися широкі, зачудовані. Кілька раз примружувала їх і відкривала. Видовище не зникало. Де вона, що за страшний сон? Поглянула на Дмитра, що стояв біля неї.

Ставничий очуняв, шепнув Оксані:

— Веди себе пристойно...

І голосно додав:

— Знайомся, це мої друзі.

Дивилася на всіх оторопіло, зляканими очима. Не рушила з місця. Стояла напроти групи чоловіків і жінок — тиха, присоромлена, мов нежива.

Всі кинулись до незнайомки. Обступили її, цікаво приглядаючись. «Міцна голова» галантно вклонився.

— Маю честь представитися. Артист театру Валентин Коломієць.

— Погорілого театру, — зареготавшись, уточнив хтось.

Ляля лукаво озирнулася на подруг і, зробивши глибокий реверанс, співуче протягнула:

— А я Ляля, дівчина із синіми очима. Будемо друзями?

Вона схопила Оксану за руку, потягла вглибину кімнати.

— Коло! Коло! — закричала. — Царівну, царівну сюди! Давай, давай!

Підштовхнула Оксану, і та залишилася одна на середині кімнати. Навкруги неї утворилося коло. Хлопці й дівчата, спотикаючись, кружляли, п'яно вигукуючи-виспівуючи:

Десь тут була подоляночка,
Тут вона була, тут вона була...

Оксана поволі опам'яталася. Все зрозуміла, все збагнула. Дивилася зараз на всіх жорстоким, ворожим поглядом. Гірко, з болем подумала: «До чого ж ти докотився, Дмитре». Але не промовила і слова. Стояла насторожена і горда.

Щораз поволіше, непевніше кружляло коло. Врешті його прорвав Славко, що стояв досі непорушно біля Дмитра. Він підійшов до Оксани. Всі застигли на місцях, цікаво оглянулися.

— Друзі, Слава хоче говорити, — засодалася Ляля, дівчина із синіми очима. — Невже ж ти тоста вигадав, Славку? Так, давай, давай!

— Надумав, — впевнено кинув Слава.

Шепіт здивування пройшов кімнатою. Зосереджений погляд Славка бентежив. Усі відчували себе пригніченими, прицвяхованими його поглядом.

Дмитро стояв блідий і присоромлений. Ляля вибухнула істеричним реготом. Сміх її розвору-

шив і інших. Оксана подивилась на Дмитра, і в її очах блиснула сльозина.

— Дмитре, — прошептала, — Дмитре!

Дмитро не відізався. До болю прикусив губу.

Тремтячою рукою підняв Слава склянку.

— Першу чарку, — у повітрі прозвучав на диво металевий зрілий голос, — я п'ю за тих, хто ніколи не забуває, що він людина, не пропиває честі своєї.

Він вихилив одним духом і, ніби дивуючись, що ніхто з товариства не підняв чарки до уст, кинув свою на підлогу.

Задзвеніло розбите скло, і в кімнаті запанувала тиша. Слава взяв другу чарку, підніс її вгору, подивився на світ і, зиркнувши на Дмитра, з якимось внутрішнім піднесенням продовжив:

— Другу чарку я п'ю за тих, хто не заморозив у грудях серця, хто не забув, звідки він і де місце йому.

Він знову розбив склянку об підлогу.

Тоді, дивуючись, що всі мовчать, Слава взяв третю чарку і, підійшовши до Оксани, поцілував її в руку і тихо промовив:

— Третю і останню в житті чарку я п'ю за вас!

Віддав чарку збентеженій Оксані, круто повернувся і зник у дверях.

— Таки йдеш?

Кивнула головою, потупивши очі.

— Що ж, затримувати не буду, — промовив пошепки, наче до себе. А погляд його рвався раз у раз за вікно, і так хотів Дмитро, щоб розгулялася буря, щоб зірвався вітер, як ніколи сильний, щоб вдарив дощ, щоб били громи, шугали блискавиці, щоб з хати не можна було висунути носа. До ранку б затримати, щоб не пішла. Тоді... тоді... все владнається.

Але надворі панувала місячна, весняна ніч, тихо посміхалися зорі.

— Іди...

Натиснула клямку, і холод пронизав усе тіло. Тихо закрила за собою двері.

Дмитро тупо дивився їй услід. Знав: тепер Оксана відходить назавжди, назавжди замикає йому шлях до себе, до села. Кинувся до дверей і підсвідомо, раптово відчув, що клямка була тепла і мокра. Наздогнав жінку вже на вулиці:

— Оксано! — гукнув і раптом забув все, що хотів сказати. І тільки звідкілясь іздала виплило забуте відчуття, що наче це не він, а Оксана стоїть, мов того давнього вечора — безпорадна, тремтяча.

— Ти забула шалик, — сказав, не впізнаючи свого голосу.

Оксана мимоволі повела рукою по шиї. Шалик був на місці. І все ж відповіла:

— Дякую, — і посміхнулась.

Мовчки стояли. Не знали, що робити і що казати. І тільки місяць усміхався до них.

— Оксано!

Мовчала.

Закляк і він. А тоді від жалю, що виривався з грудей:

— Нічого не скажеш мені, Саню, ластівко?

— Не треба, — шепнула, взяла його за руку і повела. Він ішов, потупивши погляд у камінні плити вулиці. Знав, усе буде так, як раніше. Тоді він залишив її, пішов геть, зараз це саме зробить вона...

Почув, як рука вислизнула з його долоні. І йому забракло відваги підвести голову, мужньо прийняти удар долі. Тільки по хвилині змусив себе до цього. Стояв біля воріт будинку, в якому жив. Ніде не побачив ні Оксани, ні її тіні. Вулиця зяяла пусткою.

Промінь радості зігрів груди. Скочив у браму, побіг східцями угору, в квартиру. Оксана стояла на кріслі і відкривала вікно. Холодне повітря струмками вривалося в кімнату, проганяючи затхлість і сморід. Пригорнув дружину, зняв з крісла:

— То, кажеш, у селі ще й досі нема комбайнера?

Редактор **Р. Лубківський**
Художній редактор **І. Плесканко**
Художник **Д. Гринєць**
Технічний редактор **С. Недовіз**
Коректор **О. Войтенко**

МИГАЛЬ ТАРАС СТЕПАНОВИЧ
Белый гуцул
(На українском языке)

Підписано до друку 6/XII-1963 р. Формат 60×90¹/₃₂. Папер.
арк. 1,1875. Друк. арк. 2,375. Авт. арк. 2,15. Видавн. арк. 2,22.

Зам. 2704. Тираж 8700. Ціна 7 коп.

Книжково-журнальне видавництво, Львів, Підвальна, 3.
Обласна друкарня, Львів, Спартак, 10.